

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:4 – Sayı:11- Şubat 2020

koynunda büyüdük

PROTESTAN REFORMUNUN ALMANYA'DA ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

THE EMERGENCE PROCESS OF PROTESTANT REFORM IN GERMANY

DOI: 10.33404/anasay.671267

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Murat KAYA*

ÖZ

Protestan reformu 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya'da ortaya çıkmıştır. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın pek çok ülkesini etkisi altına alan bu hareket, siyasi, dini, sosyal ve ekonomik açıdan pek çok yenilik ortaya çıkarmıştır. Reformun getirdiği bu yenilikler nedeniyle reform hakkında yapılan çalışmalarda, genellikle reformun sonuçları üzerinde durulmuş, onun ortaya çıkış sebepleri ve başarılı olmasındaki etkenler ihmal edilmiştir. Özellikle reformun neden Almanya'da ortaya çıktığı ve burada nasıl başarıya ulaştığı soruları yanıtsız kalmıştır. Bu nedenle çalışmanın konusunu, Protestan reformunun Almanya'da ortaya çıkış süreci; temel problemini ise reformun neden Almanya'da ortaya çıktığı ve nasıl başarıya ulaştığı soruları oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışma, reformun ortaya çıkış sebepleri, ortaya çıkışı ve başarılı olmasındaki etkenler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Sonuç olarak ise reformun Alman-

1- Makale Geliş Tarihi: 07. 01. 2020 Makale Kabul Tarihi: 11. 02. 2020

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, kitap-Murat@hotmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-6729-278X>

ya'ya özgü koşullar (siyasi, dini, sosyal ve ekonomik) nedeniyle ortaya çıktığı ve bu koşullar altında başarıya ulaştığı düşüncesine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hristiyanlık, Protestan, Reform, Almanya, Luther.

ASBTRACT

Protestant reform emerged in Germany in the first quarter of the 16th century. This movement, which influenced many countries of Europe, especially Germany, produced many innovations in terms of political, religious, social and economic. Due to these innovations brought by the reform, in the studies on reform were generally focused on the results of the reform, the reasons for its emergence and the factors in its success were neglected. In particular, the question of why reform emerged in Germany and how it succeeded here remained unanswered. Therefore, the subject of the study is the process of the emergence of Protestant reform in Germany and its main problem is the question of why the reform emerged in Germany and how it succeeded. In this context, the study is divided into three sections as the reasons for the emergence of the reform, its emergence and its success. As a result, the reform was thought to emerge because of the conditions specific to Germany (political, religious, social and economic) and was successful under the influence of these conditions.

Keywords: Christianity, Protestant, Reform, Germany, Luther.

GİRİŞ

Reform sözcüğü, Latince “*reformare*” sözcüğünden türemiş olup, *yenilemek ve düzenlemek* anlamlarına gelmektedir. Reform sözcüğü, değişik zamanlarda ve farklı alanlarda (dini, siyasi, sosyal reform gibi) kullanılmıştır. Genelde Ortaçağ boyunca kilise ve Hristiyan toplumunun mevcut durumunu yenileme ve düzenlemeyi ifade eden bu sözcük, özelde 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya'da başlayan ve giderek Avrupa'nın geri kalan kısımlarına yayılan dini bir hareketi ifade etmektedir (Hillerbrand 2005: 7656; etymonline 11.12.2019).

Protestan sözcüğü de Latince *protestantem* sözcüğünden türemiş olup *protesto etmek* anlamına gelmektedir. Bu sözcük, yaygın anlamıyla ilk kez 19 Nisan 1529 tarihinde toplanan II. Speyer Meclisinde kullanılmıştır. Martin Luther adına toplantıya katılan beş prens ve on dört yerel yönetici, imparator ve Katolik temsilcilerin aldığı kararlara karşı çıkarak protesto etmiştir. İmparator Şarlken de Luther taraftarı olan bu protestocuları, *Protestan* olarak adlandırmış

ve bu tarihten sonra Protestan sözcüğü yeni bir dini hareketin adı olmuştur (Erbaş 2015: 59, 60; etymonline 11.12.2019).

Protestan Reformu, 1517 yılında Almanya'nın Wittenberg Şehrinde, Martin Luther adlı eski bir Katolik rahip tarafından başlatılmıştır. Temelde Roma Katolik Kilisenin otoritesine ve dini uygulamalarına karşı çıkan Luther, fikirlerini kısa sürede yaygınlaştırmış ve reform hareketini Almanya'da hızlı bir şekilde büyütülmüştür. Luther'in resmîyet kazandırdığı bu hareket, John Calvin, Ulrich Zwingli ve John Knox'un da katılımıyla birlikte olgunlaşmış, Fransa, İsviçre ve İskoçya gibi Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmıştır. Yayıldığı her ülkede kendi öğretileri doğrultusunda yeni kiliseler kuran reform hareketi, 16. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Avrupa'da önemli ölçüde kabul gören bir mezhep olmuştur. Reform, sonuçları itibarıyla Avrupa'daki din anlayışını ve kurumsallaşmış dini yapıyı tamamen olmasa da belirgin oranda değiştirmiştir. Reform öncesi dönemde, Katolik mezhebinin etkisi altında olan Avrupa, Protestanlığın bir mezhep olarak ortaya çıkmasıyla birlikte kısmen yeni bir dini yoruma yönelmiştir. Özellikle Kuzey ve Batı Avrupa'da yayılan Protestanlık, yayıldığı ülkelerin sadece din anlayışlarını değil, politik duruşunu ve sosyal yapısını da değiştirmiştir. Daha önceleri Katolik kilisesinin dini uygulamalarına karşı yükselen bireysel ve cılız sesler, reform sonrasında kurumsal ve organize bir yapıya bürünmüştür (Lindberg 2010: 165, 239, 325; Ellwood-Alles 2007: 375, 376; Britannica 11.12.2019).

Reformun Avrupa kıtasında ortaya çıkardığı sonuçların tam olarak anlaşılabilmesi, onun neden ortaya çıktığı ve nasıl başarıya ulaştığı meselesi ile ilgilidir. Reformun nedeni ve nasılı söz konusu edildiğinde ise karşımıza nerede ve niçin soruları çıkmaktadır. Ancak ülkemizde Protestan reformu hakkında yapılan çalışmalar genel olarak Martin Luther ve diğer reformcular etrafında meseleyi ele almakta ve reformun sonuçlarına odaklanmaktadır.² Reformun sebepleri

2- Reform tarihine değinen değişik türdeki eserlerin yanı sıra genel olarak üç temel eser bulunmaktadır. Bunlardan ikisi telif, biri tercümedir. Telif eserler, Ali Erbaş'ın *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi* ve Hakan Olgun'un *Luther ve Reformu: Katolisizm'i Protesto* adlı eserleridir. Tercüme ise Carter Lindberg'in *Avrupa'da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi* adlı eseridir. Erbaş'ın eseri dört bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserinin giriş kısmında, reform öncesi Avrupa'nın genel durumu ve Luther'in hayatına kısaca değindikten sonra geriye kalan üç bölümde Protestanlığın öğretileri ve kurumsal yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Olgun'un eseri altı bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserinin giriş kısmında, Luther öncesi reformcular hakkında bilgi vermiş, geriye kalan bölümlerde Luther'in hayatı ve düşünceleri hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. Lindberg'in eseri on beş bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk iki bölümünde, reform kavramı ve Avrupa'daki sosyoekonomik gelişmelere değinen yazar, eserinin geriye kalan bölümlerinde, kronolojik bir sıra takip ederek reformun Avrupa'da yayılış süreci hakkında bilgi vermektedir.

ve Almanya'da ortaya çıkış süreci ise eksik kalmaktadır. Bu çalışma, bu sorulara cevap bulma arayışı içerisinde olduğundan var olan bir boşluğu gidermeyi ve okuyucuya reformun neden Fransa, İspanya ve İngiltere gibi Avrupa'nın diğer büyük ülkeleri yerine Almanya'da ortaya çıktığını ve nasıl başarıya ulaştığını, Almanya'ya özgü koşullar etrafında anlatmayı amaçlamaktadır.

I. REFORMUN ALMANYA'DA ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Almanya'da reformun ortaya çıkışı, birbiriyle bağlantılı dört sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlar; siyasi, dini, sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Almanya'nın diğer Avrupa ülkelerine göre özellikle siyasi açıdan problemlili bir tarihi süreç yaşaması, reformu hazırlayan diğer sebeplerin de temelini oluşturmuş ve bu hareketin Almanya'da ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

a. Siyasi

Reform öncesinde Almanya, siyasi açıdan bütünlükten uzak, istikrarsız ve karmaşık bir durumdaydı. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun sınırları içinde kalan Almanya, Fransa, İspanya ve İngiltere'nin aksine güçlü bir merkezi otoriteden yoksundu. Üç ana bölge (Brandenburg, Hesse ve Saksonya) ve bu bölgelere bağlı üç yüz küçük yönetim biriminden oluşan Alman toprakları, her biri kendi bölgesinin efendisi olan Hohenzollern, Wettins, Wittelsbach gibi ailelerin yanı sıra çok sayıda prens ve dük arasında bölünmüştü. Bu bölünme, Almanya'da siyasi bir güç boşluğu oluşturmakta ve Almanya'yı dışarıdan müdahalelere açık hale getirmekteydi. Diğer taraftan imparatorluğun yönetici hanedanı olan Habsburglar, Katolik kilisesinin ilgisini Almanya'ya yönlendirmesinde kolaylık sağlıyordu. Bu nedenle Fransa, İspanya ve İngiltere'de rahat hareket edemeyen kilise, Almanya'da istediği gibi hareket edebiliyordu. Özellikle 1448 yılında, imparatorluk ile kilise arasında yapılan Viyana Konkordatı, bu anlamda kiliseye geniş yetkiler vermişti. Bu konkordat ile birlikte, Almanya'nın kapıları tamamen kiliseye açılmış ve Alman toprakları, kilisesinin kazanç merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Almanya'nın kilise karşısındaki bulunduğu güçsüz durum, onun sadece siyasal alanda değil dini, sosyal ve ekonomik alanda da kilisesinin nüfuzu altına girmesine neden olmuştur (Tarr-Randell 2008: 56; Saari vd., 2002: 158; Durant 1957: 300; concordatwatch 15.12.2019).

b. Dini

Reforma kadar geçen sürede, Alman dini hayatı, Katolik kilisesinin kontrolünde ve Katolik öğretiler doğrultusunda şekillenmiştir. Kilise, Almanya'daki

siyasi boşluktan da yararlanarak dini alandaki gücünü ekonomik gelir kaynağına dönüştürmüştür. Öyle ki daha önceki tarihlerde, değişik sebeplerle günde-me gelen endüljans uygulamasını, Almanya’da ticari bir araç haline getirmiş ve bundan önemli miktarda para kazanmıştır. İtalya’daki banker ailelerden Medici ailesine mensup olan Papa X. Leo, 1517 yılında yayınladığı genelge ile bir af belgesi olan endüljans satışını başlatmıştır. Belgenin satışını ise Augsburg’taki bir banka aracılığıyla Dominiken Rahip Johann Tetzel üstlenmiştir. Tetzel, ikna edici üslubu ve gayretli çalışmaları sonucunda, çok sayıda Alman vatandaşına çeşitli kategorilerde endüljans satmıştır. Kilisenin inançlar üzerinden para kazanması, halktan bazı tepkilerin yükselmesine neden olurken papalarının şahsi uygulamaları, mevcut problemlere olumsuz katkılarda bulunmuştur. Özellikle VI. Alexander, II. Julius ve X. Leo’nun skandallarla anılan özel yaşamları ve karıştıkları yolsuzluk faaliyetleri, kilisenin halk nezdindeki itibarını zedelemiştir (Tarr-Randell 2008: 27, 55; Lindberg 2010: 54, 73, Erbaş 2015: 24).

c. Sosyal

16. Yüzyıla doğru, Almanya’nın nüfusu on iki milyon civarındaydı. Alman halkı, çoğunlukla köylerde yaşıyordu. Şehirde yaşayanların oranı ise köy-lerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktü. Prenslerle bağlı toprakları işleyen Almanlar, geçimini buradan elde ettiği ürünlerden sağlıyordu. Şehirleşmenin düşük olmasına bağlı olarak eğitim seviyesi de düşüktü (Brady 2009: 22; Vries 1994: 12; Ağaoğulları-Köker 2013: 94). Ancak Almanların bu dönemde köylü bir millet olması, reformun oluşum sürecinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Özellikle Alman milliyetçiliğinin yükselmesinde, Alman köylülüğü etkili olmuştur. Çünkü köylüler, genel olarak düşük eğitimli ya da eğitimsiz olduklarından, Latin kültürüne yabancı kalmış ve Alman kimliğini şehirlilere göre daha fazla korumuşlardır. Zira Almanya bu dönemde, Katolik kilisenin siyasi, dini ve ekonomik olduğu kadar kültürel olarak da etkisi altına girmişti. Dini ritüeller üzerinden Latinceyi zorunlu dil haline getiren kilise, Almanya’da bir Latinceleştirme çabası içinde olmuş, Almanya’da Latince bilmemek, özellikle eğitim çevrelerinde kınanacak bir durum haline gelmiştir. Okullarda, Latince dersine hazırlanmadan gelen öğrencilere eşek kostümü giydirilmiş ve derste Almanca konuşanlara sopa vurulmuştur. Öyle ki Luther bile öğrencilik yıllarında, Latin gramerini tam olarak öğrenemediği için hocalarından on beş sopa yemiştir. Kilise merkezli bu baskıcı anlayış, Luther’in sonraki yıllarda, kilisenin Latinceleştirme çabalarına karşı çıkmasında ve Yeni Ahit’i Almancaya çevirmesinde

etkili olmuştur. Yine bu sıralarda, Cornelius Tacitus'un *Germania* ve Ulrich von Hutten'in *Arminius* adlı eserlerinin yayımlanması da Latinlere karşı Alman öfke ve gurunu arttırmıştır (Lindberg 2010: 56; Messinger 2015: 7; Kistner 1976: 63, 67).

Tacitus, *Germania* adlı eserinde, Alman toprakları ve Alman milletinin kültürel yapısı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, Alman toprakları özellikle gümüş madeni açısından zengin ve göçebe Germen kabileleri için uygun otlak arazilerine sahip bir yerdir. Almanlar ise güçlü dayanışma bağları olan, iri vücutlu, mavi gözlü, kızıl saçlı savaşçı bir millettir. Savaş onurunu her şeyden üstün tutan bu millet için savaş sırasında silahların ve kadınların düşman eline geçmesi onursuzluk kabul edilmiştir. Kadınlar da Alman erkekleri gibi savaşçı özelliklere sahip olup onların güçsüz düştüğü durumlarda, savaşa katılarak destek vermişlerdir. Tek eşliliğin esas olduğu Alman evlilik hayatında, kadınların evlenirken kocalarına silah hediye etmesi, evlilik boyunca; savaşta ve barışta onların yanında yer alması yaygın bir gelenektir (Tacitus 2010: 162-166).

Hutten'in *Arminius* adlı eseri ise Romalıları savaşlarda yenen Alman kahramanı *Arminius*'u anlatmaktadır. Çocukken Romalıları tarafından esir alınan *Arminius*, Romalıların himayesinde bir asker olarak yetiştirilmiştir. Roma valisi *Publius Varus*'un hizmetinde bir süre görev yapan *Arminius*, Roma'nın Germen topraklarını istila ederken uyguladığı sert yöntemlere karşı çıkmış ve Roma saflarından ayrılarak soydaşlarının saflarına katılmıştır. *Arminius*, M.Ö 9 yılında Romalılarla yaptığı *Teutoburg* savaşını kazanmış ve Romalıları karşı Alman milli direnişinin sembolü olmuştur. *Germania* gibi *Arminius*'da da anlatılanlar, Almanların kendi tarihine, kültürüne, bağımsızlığına dair bilgilerini, inançlarını ve heyecanlarını tazelemiş; bu durum reform hareketi için hızlandırıcı bir güç olmuştur (Torres 2013: 15-24; Ancient 15.12.2019).

d. Ekonomik

Reform arifesinde Almanya, önemli ekonomik sorunlar yaşamıştır. Dış piyasada İngiltere, İtalya ve Hollanda'nın gerisinde kalınmış, iç piyasada ise enflasyon yükselmiş, tekelleşme ve rüşvet yaygınlaşmıştır. Tüccarlar, imparatora kazançlarından pay vererek kendilerine yönelecek devlet müdahalesini önlemiştir. Bu dönemde ekonomisi, madenciliğin yanı sıra büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayanan Almanya, para ihtiyacını ağırlıklı olarak ihraç ettiği tarım ürünlerinden karşılamıştır. Ülkedeki madenlerden elde edilen gelirlerin ise Al-

man ekonomisine dikkate değer bir etkisi olmamıştır. Özellikle altın madenlerinden elde edilen gelirlerin önemli bir kısmı, Almanya dışına çıkmıştır. Çünkü Papalık, Viyana Konkordatına dayanarak Almanya'daki altın madenlerinden elde edilen gelirlere el koymuştur. Bu dönemde Alman topraklarının neredeyse üçte biri, Katolik kilisesine tahsis edilmiştir. Kilise, burada çok sayıda gayrimenkule sahip olmuş ve büyük miktarlarda vergi almıştır. Vergiler, kilise yaptırmak ve Türklere açılacak savaşların finansmanını sağlamak gibi sebeplerin ardına saklanmıştır (Tarr-Randell 2008: 57; Schaff 2002: 86, 87; Smith 2019: 75; Engels 1999: 25, 30; Britannica, 18.12.2019).

Ülkedeki kötü ekonomik koşullar, gelir dağılımında eşitsizlikler ortaya çıkarmıştır. Alman halkı, düşük gelirler nedeniyle fakirleşirken Katolik kilisesi ile sıkı ilişkileri olan bazı aileler zenginleşmiş ve bankerlik yapmıştır. Bunların en meşhuru Fugger ailesidir. Aile, Papalık ile yakın ilişkilerinin de etkisiyle Almanya'daki mali işlerde, baş aktörlerden olmuştur. Endüljansları % 33 komisyonla satan bu aileye, birçok önde gelen kişi borçlanmıştır. Almanya'nın değişik bölgelerinde maden işletmeciliği yapan Fugger ailesi, Almanya dışında da İspanya ve Macaristan'da maden işletmeciliği yapmıştır. Aile 1511-1527 yılları arasında ticari faaliyetlerinden % 54,5 kâr elde etmiş ve yüzyılın yarısına gelindiğinde altmış üç milyon guldenlik³ sermayeye ulaşmıştır. Almanya'nın kilise ve ortaklarınca sömürülmesi, gerek halkta, gerekse prenslerde Katolik kilisesine karşı olumsuz bir bakış açısının gelişmesine sebep olmuş ve mevcut ekonomik düzenin değişmesine yönelik düşünceleri ortaya çıkarmıştır (Lindsay 1906: 98; Tarr-Randell 2008: 58; Smith 2019: 67, 68, 73).

II. REFORMUN ORTAYA ÇIKIŞI

Almanya'da reform hareketi, Martin Luther'in 1517'de, Wittenberg Kalesinin Kilise kapısına doksan beş maddelik tezini asmalarıyla başlamıştır. Ağırlıklı olarak endüljans eleştirisi üzerinde duran bu tez⁴, reformun manifestosunu oluşturmuştur. Luther'in Katolik kilisesine karşı bu meydan okuyuşu, kısa sürede Almanya sınırlarını aşarak İtalya'ya ulaşmıştır. Papalık, 7 Ağus-

3- Reform döneminde Almanya'da kullanılan altın ve gümüş para.

4- Bu çalışmada konumuz, Luther'in öğretileri ya da doksan beş tez olmadığı için konu üzerinde detaylı bir şekilde durulmayacaktır. Ancak yine de kısaca ifade etmek gerekirse; reformun manifestosu olan bu tezin bir nüshası, 1517'de destek almak amacıyla saygın ve güçlü bir başpiskopos olan Brandenburglu Albrecht'e gönderilmiştir. Bir mektupla birlikte gönderilen bu tezde, papaların endüljans satma yetkisinin olmadığını, halkın endüljans satın almak yerine yoksullara yardım etmesi ve bireysel tövbe-yeye yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Luther 2019: 2-25).

tos 1518'de Luther'i endüljans hakkındaki eleştirilerini savunmak üzere Roma'ya davet etmiştir. Fakat Luther, daha önce yaşanan Hus olayını⁵ göz önünde bulundurarak bu teklifi kabul etmemiş ve Saksonya Prensi III. Frederick'e sığınmıştır. Almanya'da ve İmparatorluk topraklarında güçlü bir konuma sahip olan Frederick, Luther'i himaye etmeyi kabul etmiş ve Papalıktan onun adına istekte bulunarak görüşmenin Augsburg'ta yapılmasını sağlamıştır. Aynı yıl yapılan Augsburg görüşmesinde, Dominiken Rahip Thomas Cajetan tarafından sorgulanan Luther, kendisine sorulan sorulara yanıt vermiş ve papaların yanılğı içinde olduğunu ifade etmiştir (Olgun 2001: 46-49; Durant 1957: 340-348).

Martin Luther, bu düşüncelerini 1519'da, Papalığın Almanya'daki temsilcisi Johann Eck ile yaptığı Leipzig tartışmasında da ifade etmiştir. Eck ise onun Hus ile aynı hataları yaptığını ve sonunun da onunla aynı olacağını ifade etmiştir. Luther'in düşüncelerindeki ısrarcı tutumu, kilisenin onun tövbe etmesi için gösterdiği sabrın taşmasına neden olmuş ve Papa X. Leo, 1520'de Luther'i aforoz etmiştir (Marshall 2009: 15, 16; Durant 1957: 350).

Aforoz ve yakalama kararının ardından Papalık temsilcileri, Luther'in kendilerine teslim edilmesi için Frederick'e başvurmuşlardır. Frederick ise Luther'i teslim etmek yerine, konuyu kendisi ile iyi ilişkileri olan İmparator Şarlken'e taşımıştır. Şarlken'in daveti üzerine Luther'in durumunun görüşülmesi için 1521'de Worms'ta bir meclis düzenlenmiştir. Luther açısından bir mahkeme şeklinde geçen bu mecliste, Luther ve destekçilerinin aleyhinde kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre, Luther'in eserleri yakılacak ve destekçileri hapse atılacaktır. Toplantının hemen sonrasında Luther'e zarar verilebileceğini düşünen Frederick, onu Wartburg Şatosuna kaçırmış ve Şövalye George takma adıyla onun burada saklanmasını sağlamıştır. 1522 yılına kadar Wartburg Şatosunda kalan Luther, *kuşlar ülkesi* olarak adlandırdığı bu yerde, Yeni Ahit'i Almanca'ya çevirmiştir. Onun yaptığı bu çeviri, Almanya'da oldukça benimsenmiş ve yeni baskı teknikleri (matbaa) sayesinde hızlı bir şekilde yayılmıştır. 1523'te ise Luther destekçisi iki rahip, kilise tarafından yakılmıştır. Yakılan bu rahipler, Protestan hareketin ilk şehitleri sayılmıştır (Lindberg 2010: 87; Olgun 2001: 61; Marshall 2009: 111).

1524'te Luther ve arkadaşı Johan Walter, ilk Protestan ilahi kitabını yazmıştır. Aynı yıl *Alman Köylü İsyanı* çıkmıştır. Köylüler, Almanya'daki

5- Praglı bilgin John Hus, Katolik kilisesine yönelttiği eleştiriler nedeniyle 1411'de aforoz edilmiş, 1415'te ise yakılarak idam edilmiştir. (newworldencyclopedia 18.12.2019)

ekonomik problemler ve ağır vergi yükü nedeniyle prenslere savaş açmıştır. Luther, önceleri *Barışa Çağrı* adlı makalesiyle köylüleri ve prensleri sükûnete davet ederken, sonraları köylü isyanına karşı tavrı almış ve yazdığı *Katil ve Hırsız Köylü Sürüsüne Karşı* adlı makalesiyle köylülerin cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir (Olgun 2001: 62-68; Lindsay 1906: 350-360).

Luther, 1525'te eski bir rahibe olan Katherina von Bora ile evlenmiştir. Reform hareketi açısından özel bir anlam taşıyan bu evlilik, Luther'in Katolik evlilik yasağına karşı gösterdiği reformist bir tavır olmuştur. 1526'da I. Speyer Meclisi toplanmıştır. Bu mecliste, Worms Meclisinde alınan kararların geçici olarak uygulanmaması kararlaştırılmıştır. 1529'da II. Speyer Meclisi toplanmıştır. Katoliklerin Luther hakkındaki Worms fermanının uygulanmasını talep etmesi üzerine, Luther yanlısı temsilciler, bu talebi reddederek protesto etmiştir (Lindberg 2010: 98, 225, 226; Marshall 2009: 82, 138; Ağaoğulları-Köker 2013: 108, 109).

1530'da Augsburg Meclisi toplanmıştır. Yasaklı olması nedeniyle bu meclise katılamayan Luther, kendisini temsilen arkadaşı Melancthon'ı göndermiş, o da bu mecliste Protestan inanç bildirgesini açıklamıştır. Ancak Melancthon'un başarılı ve ikna edici bir savunma yapamaması üzerine, İmparator, Luther'i destekleyen prenslerden Worms fermanının uygulanmasını talep etmiştir. 1531'de Luther'i destekleyen prensler, imparatora karşı *Schmalkalden Birliğini* oluşturmuş ve direnişe geçmişlerdir. Ancak bu sıralarda Türklerin Avrupa içlerine doğru ilerlemesi, İmparatorun endişelenmesine neden olmuş ve taraflar 1532'de *Nürnberg Barış Anlaşmasını* imzalamıştır. Bu anlaşma, Protestanlığın Almanya ve Kuzey Avrupa'da yayılması için büyük bir fırsat oluşturmuştur. 1534'te Luther, Kutsal Kitabın tamamını Almancaya çevirmiştir. 1547'de gerçekleşen Mühlberg Savaşında, imparator orduları, prensleri yenmiş ve onları esir almıştır. 1548'de İmparatorun gözetiminde Augsburg'ta yeni bir meclis toplanmıştır. Katolik bakış açısının hakim olduğu bu mecliste, Almanya'daki Protestan ve Katolik prensler arasında, bazılarının karşı çıkmasına rağmen geçici bir anlaşma yapılmıştır. Ancak 1552'de Protestan prensler, İmparatoru karşı ayaklanma çıkarmış ve gelişen olaylar sonucunda 1555'te *Augsburg Barış Anlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Luther'in başlattığı Protestan hareketin varlığı, resmi olarak tanınmış ve Protestan prenslere, maddi ve manevi büyük imtiyazlar verilmiştir. Böylelikle reform, Katolik kilisesinin bütün engellemelerine rağmen Almanya'da başarıya ulaşmıştır (Tarr-Randell 2008: 136-140; Olgun 2001: 72, 73, 74; Erbaş 2015: 56; Lindberg 2010: 227-237; Merriman 2010: 102,103).

III. REFORMUN BAŞARIYA ULAŞMASINI SAĞLAYAN ETKENLER

Protestan reformu, birçok farklı etkenin bir araya gelmesi sonucunda başarıya ulaşmış bir harekettir. Bu açıdan bakıldığında, reformun başarıya ulaşması için bir tek etkenden söz etmek mümkün değildir. Ancak yine de reformun başarıya ulaşmasını sağlayan etkenler arasında, özellikle iki tanesi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi *siyasi güç*, ikincisi ise *matbaadır*.

a) Siyasi güç

Reform hareketinin başlaması ve başarıya ulaşmasında en önemli etken siyasi güçtür. Hareketin ve Luther'in ihtiyaç duyduğu siyasi güç, Almanya'da prensler tarafından karşılanmıştır. Bu prenslerin en güçlüsü, sürece en fazla etki eden ve tarihi kaynaklarda da adı en fazla anılan Frederick'tir. Saksonya prensi Frederick'in siyasi desteği olmadan bir reform hareketi düşünmek mümkün görünmemektedir. Frederick'in siyasi gücü, onun ekonomik ve askeri gücünden kaynaklanmıştır. Saksonya bölgesinde bol miktarda bulunan ve o gün için oldukça değerli kabul edilen gümüş madeni, Frederick'in ekonomik açıdan güçlenmesini ve buna bağlı olarak da dikkate değer bir ordu kurmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Frederick, hakim olduğu bölgede akli ve zekasıyla ün salmış ve "bilge" ünvanıyla tanınmıştır. Öyle ki, bu yakıştırmanın hakkını verecek şekilde, Wittenberg gibi küçük bir şehri, dini ve kültürel bir merkez haline getirmiştir. Wittenberg'de üniversite kurulmasına ve Kutsal Kitap çalışmalarına ön ayak olan Frederick, burada bir dini kalıntı koleksiyonu oluşturmuştur. Yanmış bir parça çalı, ateş ocağından kurum, Mesih'in beşiğinden, tacından ve haçından bazı parçalar ve Meryem Ana'nın sütünün de dahil olduğu, on dokuz binden fazla parçadan oluşan bu koleksiyon, halkın ilgisini çekmeyi başarmış ve günahların affi için popüler bir ziyaretgah olmuştur. Frederick'in din politikaları, Alman milliyetçisi olması ve Brandenburglu Albrecht ile olan güç mücadelesi, Martin Luther'in reform tezleri ile birleşmiştir. Luther'in Katolik Kilisesini ve endüljans satışını organize eden (Tetzel aracılığıyla) Albrecht'i eleştirmesi ve Latince yerine Almancayı savunması⁶, Frederick'in Luther'e olan desteğinin gözle görülür sebeplerindendir. Frederick, Luther'e siyasi olarak sığınma ve askeri olarak korunma desteği vermiştir. Papalığın Luther hakkında çıkardığı

6- Aslında Luther de Frederick gibi bir Alman milliyetçisiydi. Luther, kendisini, milletini Fransa ve İtalya'ya karşı savunan ve onları ilahi hakikatlere çağırان bir peygamber olarak görmüştür (Wiener 2002: 99-102).

yakalama kararları, Frederick'in engellemeleri sayesinde sonuçsuz kalmıştır. İmparatorluk ise Türkler karşısında zor durumda olduğu bir dönemde, Frederick gibi güçlü bir prens ile düşman olmak istememiş ve Luther'e karşı harekete geçmemiştir. Frederick, Papalık ve imparatorluk nezdinde girişimlerde bulunarak Luther'in düşüncelerini özgürce ifade etmesine imkan sağlamış ve reformun hemen her aşamasına damgasını vurmuştur (Tarr-Randell 2008: 34-37; Mullet 2010: 200; Lindberg 2010: 60).

Frederick kadar olmasa da sürece etki eden ve reform ile ilgili kaynaklarda adı anılan diğer bir kişi, Hesse Prensi Philip'tir. Philip, Protestan harekete 1526'da katılmıştır. Bu tarihten itibaren Protestan hareketin önde gelen savunucularından olan Philip, Luther'in öğretilerinin hayata geçirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Philip, kendi sınırları içinde bulunan kilise ve manastırları, Luther öğretileri doğrultusunda düzenlemiş ve 1527'de Marburg'da ilk Protestan üniversitesini kurmuştur. İmparatorun ilk fırsatta Protestanların üzerine yürüyeceğini düşünen Philip, Protestan hareketi korumak için prensler ittifakını oluşturmaya çalışmış ve 1529'daki protestolara öncülük etmiştir. Philip, aynı yıl Luther ile Zwingli arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek için Marburg'da bir görüşme düzenlediyse de başarılı olamamıştır. 1531'de imparatora karşı kurulan Schmalkalden Birliğine öncülük eden Philip, 1547'deki savaşta İmparatora esir düşmüş, oğlu William ve diğer Alman prenslerin yardımıyla 1552'de esaretten kurtulmuştur. Philip, serbest kaldıktan sonra da Protestan hareketin başarıya ulaşması için çaba göstermiş ve Protestanlığın resmi olarak tanınarak mezhepleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ozment 1980: 334, 335, 337; Mullet 2010: 178, 410; Britannica 20.12.2019).

b) Matbaa

Reform hareketinin başarıya ulaşmasında bir diğer önemli etken matbaadır. Matbaanın reform üzerindeki etkisi, Luther öncesi dönemdeki kilise eleştirileriyle Luther dönemi kıyaslandığında ortaya çıkmaktadır. Luther'den yaklaşık bir buçuk asır öce, John Wycliffe, Katolik kilisesine eleştirilerde bulunmuştur. Ancak Luther ile kıyaslandığında Wycliffe'in eleştirileri, Avrupa'da oldukça cılız kalmış ve hızlı bir şekilde yayılamamıştır. Çünkü Wycliffe döneminde, Luther dönemindeki baskı teknikleri henüz gelişmemiştir. Bu nedenle kitaplar, uzun uğraşlar sonunda çoğaltıldığından düşünceler istenilen sürede halka ulaşamamış, Wycliffe'in eleştirileri Luther'in eleştirileri kadar etkili olamamıştır. 15. Yüz-

yılın ilk çeyreğine kadar Almanya'da yayıncılık faaliyetleri, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olmamıştır. Kitaplar, pahalı malzemelere yazılmış ve kopyalama işlemi uzun zaman almıştır. 1430'a gelindiğinde, Almanya'nın Mainz şehrinde, Johann Gutenberg, matbaa alanında yeni teknikler üzerine çalışmalara başlamıştır. Gutenberg, uzun ve ekonomik sıkıntılarla geçen uğraşlardan sonra başarıya ulaşmış ve 1450'de geliştirdiği yeni teknik ile ilk yayını yapmıştır. Gutenberg'in matbaa alanına getirdiği yenilik, hareketli metal harflerden oluşmuştur. Bu dayanıklı harfler, tekrar tekrar düzenlenip kullanılabilirdiğinden kitapların daha az zahmetle, daha hızlı sürede basılmasına imkan vermiştir. Martin Luther'in *Tanrı'nın lütfu* olarak adlandırdığı bu yeni matbaa tekniği, bir süre sonra Avrupa'nın diğer bölgelerine de yayılmıştır (Lindberg 2010: 35, 36; Hook 2010: 59, 98; Newworldencyclopedia 21.12.2019).

Almanya'da reform ve matbaa ilişkisi, birbirini güçlendirecek şekilde gerçekleşmiştir. Reform hareketinin hemen öncesinde yapılan düşük baskı sayısı, reform hareketinin başlaması ile birlikte büyük bir artış sağlamıştır. 1513'te yapılan baskı sayısı doksan, 1514'te yüz altı, 1515'te yüz kırk beş, 1516'da yüz elli, 1517'de seksen birdir. 1518'de yüz kırk altı, 1519'da iki yüz elli iki, 1520'de beş yüz yetmiş bir, 1521'de beş yüz yirmi üç, 1522'de altı yüz yetmiş yedi, 1523'te dokuz yüz kırk dördtür. Reform sırasında en popüler ve en çok baskısı yapılan kitaplar, Martin Luther'in kitapları olmuştur. Luther'in eserleri, Almanya'daki kitap pazarlarını ve matbaa sektörünü daha önce görülmedik şekilde canlandırmış, tüccarlar onun eserlerini yayımlamak için birbiriyle yarışmıştır. 1517'den 1520'ye kadar, Luther'in iman, kefarete, on emir, tövbe, sakrament, vaftiz ve vaaz hakkındaki yazıları yayımlanmıştır. Reform hareketinin basım merkezi olan Wittenberg'de, Luther'in yazıları yayımlanır yayımlanmaz eş zamanlı olarak Leipzig, Nürnberg, Augsburg, Strasburg, ve Basel'de de yayımlar yapılmıştır. Martin Luther'in 1522 yılında yaptığı Yeni Ahit çevirisi, beş bin adet basılmış ve aynı yılın Aralık ayında tamamen satılmıştır. Bu çeviri, Wittenberg'de Hans Luft tarafından yüz bin adet basılmış, Basel'de ise 1522-1525 yılları arasında, Adam Petri ve Thomas Wolf tarafından toplam on iki baskısı yapılmıştır. Matbaanın reforma verdiği destek, sadece Luther ile sınırlı kalmamış, diğer reformcuların görüşleri de değişik miktarlarda basılarak çeşitli bölgelere dağıtılmıştır. Bu faaliyetler sonucunda, yeni matbaa tekniği, reformun propaganda gücünü oluşturmuş, Almanların ana dillerinde okuma oranlarını arttırarak milli bilinçlerini yükseltmiş ve savunulan düşüncelerin hızlı bir şekil-

de yayılmasını sağlayarak geniş kitlelere ulaştırmıştır (Schaff 2002: 314, 315; Holborn 1942: 129-131; Merriman 2010: 118).

SONUÇ

Protestan reformunun Almanya’da ortaya çıkışı, yaklaşık iki yüz yıllık bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Reform öncesi dönemde, Avrupa’nın değişik ülkelerinden Katolik kilisesini eleştiren aydınlar ve din adamları çıkmıştır. Avrupa’nın içinden geçtiği şartlar, mevcut düzenin değişmesine yönelik düşünceleri ortaya çıkarmıştır. Ancak bu düşüncelerin nerede gerçekleşeceği meselesi, Luther’in sahneye çıkacağı döneme kadar meçhul kalmıştır. Almanya’nın siyasi, dini, sosyal ve ekonomik açıdan Avrupa’nın diğer ülkelerinden farklılaşan özelliklerinin bulunması, onu diğer ülkelerden ayırmış ve reform için elverişli hale getirmiştir.

Almanya’daki siyasi istikrarsızlıklar, onun dini, sosyal ve ekonomik açıdan Katolik kilisesinin etkisi altına girmesine neden olmuştur. Ancak bu durum, Almanya’ya verdiği zarardan çok fayda sağlamış ve Almanya’da reformun ortaya çıkmasının temelini oluşturmuştur. Çünkü bu ülkenin prensler tarafından yönetilmesi, Katolik kilisesine karşı bir muhalefet cephesinin diğer ülkelere göre daha kolay oluşmasına imkan vermiştir. Tek bir merkezden kontrol edilemeyen Almanya’da, muhalif sesleri bastırmak mümkün olmamıştır. İmparatorun siyasi baskısından kurtulmak, ülke kaynaklarından daha fazla gelir elde etmek ve Katolik kilisesinin dinsel sömürsünü önlemek isteyen prensler, reformun en büyük destekçisi olmuştur. Onların reforma verdikleri siyasi ve askeri destek, reformun kilise ve imparatorluk karşısında ayakta kalmasını sağlamıştır.

Kilisenin Almanya’da dini, sosyal ve ekonomik alanlardaki uygulamaları da reformun Almanya’da ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Kilisenin Almanya’yı kazanç kapısı haline getirmesi, Almanya’da kiliseye karşı tepkilerin yükselmesine neden olmuştur. Katolik kilisesi, İngiltere ve Fransa gibi merkezi otoritesi güçlü ülkelerde hayata geçiremediği uygulamaları, Almanya’daki siyasi boşluktan istifade ederek burada uygulamaya çalışmış ancak bu durum uzun vadede Almanların değil kilisenin aleyhine sonuçlanmıştır.

Protestan reformu, her ne kadar dini bir manifesto ile başlamış, ekonomik ve siyasi gerekçelerle de desteklenmiş olsa da bu hareketin asıl ateşleyici gücünü, Alman milliyetçiliği oluşturmuştur. Kilisenin Almanya’da din üzerinden uyguladığı Latinleştirme politikaları, Almanya’nın diğer Avrupa ülkelerinden

daha zayıf bir konumda olması, Almanların gururunu incitmiş ve Alman milli ruhunun uyanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Almanya'da yeni matbaa tekniklerinin kullanılması, Almanların ana dillerinde okuyup yazmalarını kolaylaştırmış, ana dillerinde dinlerini ve tarihlerini öğrenmelerini sağlamıştır. Dini metinleri ve tarih kitaplarını anladıkları dilde okuyan Almanlar, kendi dini yorumlarını geliştirmiş ve Alman milli kahramanlarından ilham alarak kendi milli uyanışlarını gerçekleştirmiştir. Almanlar, tarihi sürecin kendilerine yüklediği zorluklara katlanmayı başarmış ve kendilerine sunulan seçenekleri değerlendirmiştir. Romalılar döneminden beri süre gelen Latin istilasına karşı en büyük meydan okuma reform ile birlikte Almanlardan gelmiştir. Almanlar, Luther öncülüğünde Latinlere başkaldırmış ve Alman topraklarını Latinlere karşı savunmuştur. Reformun bütün görünen sebeplerinin arkasındaki temel felsefe bu karşı duruşta yer almaktadır. Sonuç olarak reformun neden bir başka Avrupa ülkesi yerine Almanya'da ortaya çıkmış olduğu sorusunun cevabı burada açıklığa kavuşmaktadır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali-KÖKER, Levent (2013), *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.

BRADY, Thomas A. (2009), *German Histories in the Age of Reformation 1400-1650*, New York: Cambridge University Press.

DURANT, Will (1957), *The Story of Civilization: The Reformation*, Vol. IV, New York: Simon and Schuster.

ELLWOOD, Robert S.-ALLES Gregory D. (2007), *The Encyclopedia of World Religions*, New York: Facts On File.

ENGELS, Friedrich (1999), *Köylüler Savaşı*, Kenan Somer (Çev.), Ankara: Sol Yayınları.

ERBAŞ, Ali (2015), *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

HILLERBRAND, Hans J (2005), "Reformation", Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, Vol. 15, (s. 7656-7665), USA: Macmillan Reference.

HOOK, Sue Vander (2010), *Johannes Gutenberg: Printing Press Innovator*, The United States: ABDO.

HOLBORN, Louise W. (1942), "Printing and the Growth of a Protestant Movement in Germany from 1517 to 1524", *Church History*, 11(2). 123-137.

KISTNER, W. (1976), "The Reformation and the Roots of the German Nationalism", *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, (46), 61-76.

LINDBERG, Carter (2010), *Avrupa'da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

LINDSAY, Thomas M. (1906), *A History of the Reformation: The Reformation in Germany From Its Beginning to the Religious Peace of Augsburg*, Vol. 1, Edinburg: T. & T. Clark.

LUTHER, Martin (2019), *Doksan Beş Tez*, C. Cengiz Çevik (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MARSHALL, Peter (2009), *The Reformation: Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.

MERRIMAN, John (2010), *A History of Modern Europe: From Renaissance to the Present*, New York: W. W. Norton & Company.

MESSINGER, Dean (2015), “Nationalism and Nation-building in the Lutheran Reformation”, *Undergraduate Library Research Awards*, (2). 1-23.

MULLET, Michael (2010), *Historical Dictionary of the Reformation and Counter-Reformation*, Plymouth: Scarecrow Press.

OLGUN, Hakan (2001), *Luther ve Reformu: Katolisizm’i Protesto*, Ankara: Fecr Yayınevi.

OZMENT, Steven (1980), *The Age of Reform 1250-1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, USA: Yale University Press.

SAARI, Peggy-vd. (2002), *Renaissance & Reformation: Almanac*, Vol. 1, New York: UXL.

SCHAFF, Philip (2002), *History of the Christian Church: The German Reformation*, Vol. 7. CCEL.

SMITH, Preserved (2019), *Rönesans ve Reform Çağı: Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*, Serpil Çağlayan (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TACITUS, Cornelius (2010), “Germania”, Alev Alatlı (Der.), *Batı’ya Yön Veren Metinler*, C. 1, (162-166), İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yayınları.

TARR, Russell-vd. (2008), *Access to History: Luther and German Reformation 1517-55*, London: Hodder Education.

TORRES, Danielle (2013), *Who is Arminius?*, Vermont: University of Vermont, (Yayımlanmamış Lisans Tezi).

VRİES, Jan de (1994), “Population”, Thomas A. Brady, Heiko A. Oberman ve James D. Tracy (Ed.), *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*, Vol. 1, (s. 1-50), Leiden: E. J. Brill.

WIENER, Peter F (2002), *Hitlerin Manevi Atası Martin Luther*, Hakan Olgun (Çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Etymonline (11.12.2019), <https://www.etymonline.com/word/reform>,
Erişim Tarihi:11.12.2019

Etymonline (11.12.2019), <https://www.etymonline.com/word/protestant>,
Erişim Tarihi:11.12.2019

Britannica (11.12.2019), <https://www.britannica.com/event/Reformation>,
Erişim Tarihi:11.12.2019

Concordatwatch (15.12. 2019), http://www.concordatwatch.eu/showsite.php?org_id=866 Erişim Tarihi: 15.12. 2019

Ancient (15.12.2019),<https://www.ancient.eu/Arminius/> Erişim Tarihi:15.12.2019

Britannica (18.12.2019), <https://www.britannica.com/place/Germany/German-society-economy-and-culture-in-the-14th-and-15th-centuries>, Erişim Tarihi:18.12.2019

Concordatwatch (18.12.2019), http://www.concordatwatch.eu/showsite.php?org_id=866 Erişim Tarihi:18.12.2019

Newworldencyclopedia(18.12.2019),https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jan_Hus Erişim Tarihi:18.12.2019

Britannica (20.12.2019), <https://www.britannica.com/biography/Philip-landgrave-of-Hesse/Leadership-of-the-Protestant-states>, Erişim Tarihi:20.12.2019

Newworldencyclopedia (21.12.2019) https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Johannes_Gutenberg, Erişim Tarihi:21.12.2019

Murat ERTEN

ÖZGEÇAN ASLAN VAK'ASININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRMESİ VE TARTIŞMALI BİR ÖNERİ: TEDBİREN HAPİS

Yahya ALGÜL

ÇİN'İN KUŞAK VE YOL PROJESİNİN TÜRKİYE ENERJİ SEKTÖRÜNE YANSIMALARI

Zarıfa NAZIRLI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ORTADOĞU' DA RUS – İNGİLİZ – OSMANLI ÇATIŞMASI: MUSUL HAREKATI

Erol KILIÇ – Esra SAYIN

INDIVIDUALITY IN ANTIQUE ART

Mehmet KUTLU

KAYALIK: BİR KARLUK YABGU DEVLETİ BAŞKENTİ

Şükrü ÜNAR

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRK ARKEOLOJİSİ

Melike SARAÇAYDIN

KİŞİSEL İMAJ YÖNETİMİ BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYANIN KULLANIMI

Murat Kaya

PROTESTAN REFORMUNUN ALMANYA'DA ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Yahya ALGÜL

PIERO SRAFFA ON INCOME DISTRIBUTION

Selva ÇELİK

GEORGE ORWELL'İN "HAYVAN ÇİFTLİĞİ" ADLI ESERİNİN SATİRİK ÇERÇEVDE İNCELENMESİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

